

УДК 591.5

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Турис Е.В., Дробнич В.Г., Мигаль А.В., Кічура В.П., Поляновський А.О.

До питання формування структури регіональної екологічної мережі Закарпатської області. – Турис Е.В., Дробнич В.Г., Мигаль А.В., Кічура В.П., Поляновський А.О. – У статті зведено дані щодо площ і категорій земель Закарпатської області, що відповідно до законодавчих та нормативно-правових актів України є складовими екологічної мережі. Дані використано відповідно до статистичних даних по земельних ресурсах Закарпатської області, даних профільних відомств та враховано пропозиції щодо подальшого розвитку заповідної справи. Також надано схему структури екологічної мережі Закарпатської області. Отримані дані увійшли до затвердженого проекту регіональної екологічної мережі Закарпатської області.

Ключові слова: екомережа, земельні категорії, ключові території, буферні території, сполучні території, відновлювані території, Закарпатська область.

Адреса: Ужгородський національний університет, кафедра лісівництва, географічний факультет, вул. Університетська 14, м. Ужгород, 88000

On forming the Transcarpathian regional ecological network. – Turys E.V., Drobnych V.G., Mihaly A. V., Kichura V.P., Poljanovskij A.O. – Summary dates of the land areas and land categories of Transcarpathian region which are elements of regional ecological network according to the Ukrainian laws and regulations are given in this article. There were used statistic dates and dates from profile governance of Transcarpathian region. Dates of next expanse of protected areas in Transcarpathian region are included. The scheme of the structure of regional ecological network of Transcarpathian region is given.

Key words: ecological network, land categories, key areas, buffer areas, connecting areas, renewable areas, Transcarpathian region.

Address: Uzhgorod National University, forestry department, geographical faculty, Universytetska Str. 14, Uzhgorod, 88000

Регіональна екологічна мережа – єдина територіальна система, яка створюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території регіону, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні [2, 3, 11].

До складових структурних елементів екомережі передбачене включення:

- 1) територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- 2) земель водного фонду, водно-болотних угідь, водоохоронних зон;
- 3) земель лісового фонду, в т.ч. полежахисних лісових смуг та інших захисних насаджень, які не віднесені до земель лісового фонду (за наявності);

4) частково земель сільськогосподарського призначення екстенсивного використання (пасовища, луки, сіножаті тощо);

5) інших природних територій та об'єктів (ділянки степової рослинності, пасовища, сіножаті, кам'яні розсипи, піски, солончаки, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну/созологічну цінність).

Всього на території Закарпатської області, згідно офіційної статистичної звітності зареєстровано 731290 власників і користувачів земель [1, 10]. В області сформована складна мережа лісових, лучних та заплавних ділянок. У зв'язку з значним рівнем розораності низинних і, частково передгірських територій, лучна та елементи степової рослинності збереглися лише на окремих комплексах. Більшість ділянок, що зберегли лучну рослинність, перетворені сільськогосподарським використанням в минулому і знаходяться на різних стадіях деградації. Так, багато ділянок в минулому значно змінені внаслідок перевипасу, практично всі щорічно зазнають випалювання.

Нижче подаємо перелік структурних елементів екомережі Закарпатської області.

1. Ключові території екомережі

Території та об'єкти природно-заповідного фонду

Площа природоохоронних територій області становить 176679, 6 га. [4, 9, 10]. До складу природоохоронних територій входять об'єкти як загальнодержавного значення, так і заказники і пам'ятки природи місцевого значення, у т.ч. свердловини. Основне призначення даних територій – охорона і збереження рідкісних видів флори та цінних угруповань, зокрема старих різновікових дубових заплавних екосистем, рідкісних низовинних водно-болотних угруповань і формують ядро екологічної мережі області.

Водно-болотні угіддя

З метою збереження та відновлення водно-болотних угідь в Закарпатській області, Кабінетом Міністрів України погоджено надання статусу міжнародного значення таким угіддям (на площі 2211,4 га): «Озирний-Бребенескул» площею 1656,91 га в Рахівському районі, урочище «Атак-Боржавське» площею 283,4 га у Берегівському районі, «Чорне Багно» площею 15 га у Иршавському районі, «Долина нарцисів» площею 256 га у Хустському районі та «Печера Дружба» площею 0,13 га у Тячівському районі [1, 10]. Наразі проведено роботу по погодженню з землекористувачами надання статусу водно-болотних угідь в Ужгородському районі загальною площею 2246 га. Усі дані об'єкти є складовими елементами ключових територій екомережі. Однак, враховуючи, що останні вже входять до складу об'єктів природно-заповідного фонду, включати їх окремо нема підстав у зв'язку з можливістю виникнення невідповідностей при врахуванні загальної площі елементів екологічної мережі.

2. Сполучні території екомережі

Землі водного фонду, водно-болотні угіддя, водоохоронні зони

Землі водного фонду займають площу 18,4 тис. га. Закарпатська область має найбільш розгалужену гідрологічну мережу в Україні, однак усі водойми, в т.ч. річки, відносяться до категорії малих річок, окрім р. Тиси. Це основні річки області, з яких найбільші р. Тиса, Латориця, Тересва, Теремля, Уж та Боржава з їх прибережними охоронними смугами, водоохоронними зонами, міждамбовим простором та гідроспорудами, заплавами, а також природні та штучні водойми, водосховища, залишки водно-болотних угідь, канали меліоративної системи. Серед них під природними водотоками та річками зайнято 10,0 тис. га, під штучними водотоками – магістральними каналами, колекторами, канавами – 5,7 тис. га, природними озерами, прибережними замкненими водоймами – 0,5 тис. га, ставками – 2,2 тис. га. Водно-болотні угіддя – низинні болота та заплави, які крім іншого, виконують функцію місць концентрації та відпочинку мі-

груючих водно-болотних птахів, відмічені у групі ключових територій.

Землі лісового фонду (крім лісів АПК)

На території області діють двадцять чотири основні постійні лісокористувачі різного відомчого підпорядкування: переважна більшість земель є у відомчому підпорядкуванні Агенції лісових ресурсів України (18 об'єктів), Міністерства оборони України (1 об'єкт – Ужгородське військове лісництво з лісовим фондом у 3 районах області), Міністерства освіти і науки України (1 об'єкт – ліси Хустського лісотехнічного коледжу у Хустському районі) Міністерства екології та природних ресурсів України (3 користувачі – Карпатський біосферний заповідник, Національний природний парк «Синевир», Ужанський національний природний парк). Частина лісів, особливо в межах населених пунктів, знаходиться досі у невизначеному стані через затримку процесу приймання-передачі земель лісгоспами та невизначеність із землекористувачем цих земель. Частина ж лісів перебувають у користуванні територіальних громад області. Сюди відносяться незначні території лісопаркових зон. Більшість об'єктів лісового фонду області складають суцільні масиви лісів. На даному етапі має місце процес заростання сільгоспугідь лісом, особливо у гірських регіонах. Там утворилися природні молоді або середньовікові лісові угруповання, які займають десятки гектарів площ, але, відповідно до статистичних даних, не відносяться до земель лісового фонду. Таке явище особливо характерне для Великоберезнянського, Перечинського, Ужгородського, Свалявського районів. Мають місце факти, коли, згідно земельних матеріалів, землі відносяться до полонин, а фактично вкриті стиглими смерековими лісами. Такі факти відомі для Тячівського району. Все це вносить певні непорозуміння і невідповідності при встановленні точних показників площ, вкритих лісом.

За офіційними даними, площа лісового фонду в області становить 723,9 тис. га, в т.ч. вкрито лісовою рослинністю 657,8 тис. га [10]. До сполучних територій слід включити 569,8 тис. га загальної площі лісового фонду Закарпатської області [1, 2, 3]. Слід також врахувати, що переважна більшість об'єктів природно-заповідного фонду Закарпатської області – лісові території, отже, вони є елементом ключових територій регіональної екомережі [5, 6]. Так само, як і лісові угруповання, включені до Зеленої книги України. Тут слід врахувати, що вищевказані території вже є ключовими, як об'єкти природно-заповідного фонду. Тому, до сполучних територій слід включити тільки 411,3 тис. га, вкритих лісом площ. Основу лісів області складають смерекові, смереково-ялицеві, буково-ялицеві, букові ліси. Субальпійські криволісся сформовані переважно з сосни гірської, яловцю сибірського та вільхи зеленої. Незначна частина насаджень з участю реліктового автохтонного виду сосни кедрової європейської, тису ягідно-

го. У південно-західній рівнинній та передгірній частині району трапляються дубово-букові та дубово-грабово-букові та дубові ліси.

Гірські пасовища (полонини)

За статистичними даними гірські пасовища в області займають близько 37,8 тис. га. Як правило, вони розташовані вздовж гірських хребтів і еволюційно склалися як екологічні коридори для міграцій, нагулу і відпочинку тварин, перелітних птахів. Полонини області сполучаються з полонинами сусідніх областей та Румунії, Польщі, Словаччини. Тому останні варто було б включити до сполучних територій. Однак, як і у випадку водноболотних угідь, переважна більшість полонин включена, або пропонується до включення до об'єктів ПЗФ, використовується для рекреаційних потреб, тільки незначна частина використовується для випасання худоби у Рахівському та Тячівському районах, або не використовується взагалі або заросли лісовою рослинністю та криволіссям. На нашу думку, полонини слід вважати сполучними територіями, частково ключовими без вказівки площ, оскільки вони дублюються іншими категоріями земель.

Перелік основних сполучних територій

За основу нами взято вже розроблений перелік для екомережі Карпат, розроблений С. Ю. Поповичем та колегами (2007) [8] з деякими уточненнями та доповненнями. Враховуючи фізико-географічну та ландшафтну характеристику області, можна зробити висновки, що сполучними можуть бути фактично усі лісові масиви та землі водного фонду та полонини, що вказано нами вище, тому з визначенням даних територій проблем не виникало на більшості території області. Завдяки цим територіям, екологічна мережа Закарпатської області легко сполучається з екологічними мережами Львівської та Івано-Франківської областей, а також з відповідними мережами Польщі, Словаччини, Угорщини та Румунії.

Дещо складнішим є визначення екологічних коридорів у рівнинній, найбільш освоєній, частині Закарпатської області. Нижче наводимо перелік основних екологічних коридорів Закарпатської області.

Свидовецько-Кузійський. Головна його мета – з'єднання Свидовецького та Кузійського масивів Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) по річці Кісва.

Свидовецько-Марамороський. З'єднує через долини річок Кісва, Шопурка, Тиса, Білий потік та заліснені схили Свидовецький масив з Марамороським.

Чорногірсько-полонинський. З'єднує через високогірні пасовища (полонини) Чорногірський масив КБЗ з Марамороським. Обидва дані масиви сполучаються Чорногірським і Марамороським хребтами з Чивчинським НПП Івано-Франківської області і далі, до Вишницького НПП Чернівецької

області та румунською територією. Чорногірський масив сполучається безпосередньо з Карпатським НПП.

Білотисянський. Сполучає вищевказані масиви через Білу Тису та її притоки і далі сполучається з Тисянським коридором.

Горгансько-Чорнотисянський. Сполучає територію НПП «Синевир» через Брадульський заказник з Чорногірським і Свидовецьким масивами КБЗ через Горганські хребти, вкриті лісовими масивами, криволіссям та полонинами і долину р. Чорна Тиса, що сполучає вищевказані масиви з Тисянським екокоридором. Даний коридор об'єднує низку таких малих ключових територій, як болото Андромеда, гідрологічний заказник Апшинецький, мінеральні джерела. Крім того, останній сполучається з Горганським природним заповідником і далі з національною екологічною мережею.

Синевирсько-Свидовецький. Спрямований уперек Терезької долини по гірських схилах і водотоках, в тому числі долину річки Брустурянки, що є частиною іхтіологічного заказника Усть-Чорнянського, з'єднує НПП «Синевир» і Угольсько-Широколужанський масив КБЗ та Свидовецький масив КБЗ, величезні масиви лісового фонду з заказниками Кедринський, Странзул і Задня, Тавпіширка, Гладинський і цілу низку дрібних природно-заповідних територій, як полонина Аршична, мінеральні джерела.

Синевирсько-Хустський. Проходить по долинах річок Ріка та Терезька і по хребту Терезько-Рікського межиріччя, включаючи долину р. Хустець з'єднується з Тисою. Сполучає долину р. Тиси, урочище Кіресі (Долину нарцисів) КБЗ з Угольсько-Широколужанським масивом КБЗ і НПП «Синевир», далі через Горгансько-Чорнотисянський коридор з'єднується з Горганським природним заповідником Івано-Франківської області.

Угольсько – Ужанський. Спрямований від Угольсько-Широколужанського масиву КБЗ уперек долини р. Ріки через гірські хребти, вкриті суцільними масивами лісів держлісфонду, Річанську долину і заказник Річанський до верхів'їв р. Боржави через Боржавські полонини – перспективний національний природний парк «Ждимир» площею близько 25 тис. га, включаючи заказники потік Оса, Росішний, Темнатик по долині р. Вичі, уперек долини р. Латориці, вздовж долини р. Жденівки до заказників загальнодержавного значення Соколові скелі та Туре-Полянський, через суцільні лісові масиви уперек Ужанської долини до Ужанського НПП. Далі, через Ужанський НПП сполучається з Бещадським парком народним на території Польщі та Татранським парком Словаччини і далі, по гірських хребтах до національного парку «Мала Фатра» у Словаччині. У свою чергу коридор включає менші об'єкти заповідного фон-

ду, в т.ч. водопади, джерела, заказник «Бузок угорський» та ін.

Синевирсько-Бескидський. Сполучає територію НПП «Синевир» з Ужанським НПП по лісових масивах вододільного хребта по межі з Івано-Франківської та Львівської областей. Сполучає вищевказані території з НПП «Сколівські бескиди» Львівської області.

Шаянсько-Вигорлатська. Сполучає масив Шаянських гір, що може стати перспективним регіональним природним парком, упоперек долини р. Тиси через суцільні лісові масиви Липчанського лісництва Хустського лісотехнічного коледжу з НПП «Зачарований край», далі, через праліси г. Бужори упоперек долини р. Латориці, далі вздовж вулканічних хребта та долини р. Тур'ї упоперек Ужанської долини до кордону України і сполучається з суцільними лісовими масивами Словаччини.

Мараморошсько-Шаянський. Сполучає Мараморошський масив КБЗ з шаянським гірським масивом вздовж державного кордону України.

Шаянсько-Юліївський. Сполучає Шаянський гірський масив з масивом КБЗ «Юліївська гора» вздовж державного кордону, включає заказник «Чернянський деренковач».

Юліївсько-Чопський. Спрямований вздовж державного кордону України з Румунією та Угорщиною, сполучає масив КБЗ «Юліївська гора» з РЛП «Притисянський» в межах території Закарпатської області. Включає заказники Товар, Дийдівський Міц та Став, Ардов, Егреш, Сілаш, Косоньська гора загальною площею 146,9 га ("Егреш" на площі 37,4 га (Виноградівське лісництво); "Ардов" – на площі 25,0 га; "Косоньська гора" – на площі 9,0 га; "Сілаш" – на площі 75,5 га). Останні сполучаються з охоронними лісовими масивами Угорщини (урочища Лоня, Нодь Ердев та ін.). Крім того, через долини річок Тур, Тиса, через канали Чаронда та Дийдаї Чаторна екологічна мережа Закарпатської області сполучається з екомережами Румунії та Угорщини та, відповідно їх природоохоронними територіями. Має виключне значення, оскільки об'єднує залишки природних рідкісних екосистем надзвичайно інтенсивно освоєної низовинної частини Закарпаття.

Боржавський. Розташований по долині р. Боржави, сполучає масив Боржавські полонини, перспективний національний природний парк «Ждимир» з прикордонними територіями та Тисянським коридором, проходить через низинні заплавні території, зокрема урочища «Атак», «Великий ліс», «Боржава», що мають найвище природоохоронне значення, запропоновані, крім заповідання, ще й до отримання статусу водно-болотних угідь міжнародного значення і увійшли до РЛП «Притисянський» [7]. Включає в себе раніше запропонований для екомережі Карпат Атак-Берегівський коридор.

Тисянський. Сполучає рахівські масиви КБЗ по долині та заплавах р. Тиси, включаючи прикор-

донні території до смт Буштино, далі ур. «Чорна гора» КБЗ, притисянські масиви РЛП «Притисянський» до Угорського кордону, через який сполучається з екомережею Угорщини.

Латорицький. Проходить від Верецького перевалу, через який сполучається з екомережею Львівської області, по долині Латориці до Латорицького масиву РЛП «Притисянський» та державного кордону зі Словаччиною, де сполучається з екомережею Словаччини, зокрема з охоронною ландшафтною областю «Латориця». Включає в себе раніше анонсовані коридори Карпатської екомережі, зокрема Чопсько-Великодоброньський.

3. Буферні території

Землі лісового фонду

До цієї групи віднесено ліси Міністерства АПК України (на теперішній час 1 користувач з філіями у 8 районах області). За останніми даними відбувається процедура передачі лісів до Агенції лісових ресурсів, однак це не вплине на їх місце розташування. Дані ліси розташовані навколо населених пунктів, біля виробничих об'єктів і історично виконували буферну функцію і слугували для забезпечення потреб місцевих громад та господарств у необхідних деревних ресурсах, що дало можливість зняти додатковий антропогенний тиск і зберегти лісові масиви Державного комітету лісових ресурсів України та заповідних територій. Це суттєво позначилося і на основних лісівничих показниках даних масивів та товарності лісопродукції. Ці ліси потребують додаткових зусиль для підвищення їх продуктивності та стійкості, значна їх площа – сектор фонду реконструкції та чагарники. Загальна площа лісів АПК в Закарпатській області становить 88,0 тис. га. Істотна частина цих територій увійшла до рекреаційних об'єктів.

Крім того, до цієї категорії слід додати землі лісового фонду – не вкриті лісом, тобто лісові сінокоси, ремізи, пасовища, рідколісся, чагарники, яруги, тощо. Загальна площа таких земель становить 66,1 тис. га.

Землі рекреаційного призначення

Землі рекреаційного призначення, які використовуються для організації масового відпочинку населення і туризму та проведення спортивних заходів, в т.ч. землі оздоровчого призначення з їх природними ресурсами.

Землі рекреаційного та ін. призначення займають загальну площу 9,8 тис. га. На території області діють десятиліттями вже відомі великі оздоровчі центри, як санаторії «Теплиця», «Боржава», «Карпати», «Квітка полонини», «Сонячне Закарпаття», «Поляна», «Гірська Тиса», «Синяк» та інші, центрів гірського туризму «Красія», «Подобовець», інші. Окрім них, створено багато сучасних оздоровчих центрів та центрів організованого туризму, як комплекс об'єктів відпочинку на полонині «Драгобрат», на солених озерах смт. Солот-

вино, комплекс у с. Теремля, в межах НПП «Сине-вир», комплекс відпочинку на термальних водах у с. Косино, надсучасний комплекс відпочинку «Бель-Рояль» у с. Лісарня Мукачівського району та ін. Крім того, діючими залишається частина дитячих таборів та оздоровчих центрів, хоча значна кількість останніх є недіючими, зокрема санаторій «Солені млаки» у с. Лісарня Мукачівського району. Значна кількість таких знаходиться у Велико-березнянському та Перечинському районах.

Землі сільськогосподарського призначення екстенсивного використання — пасовища, луки, сіножаті тощо.

Сільгоспугіддя на території області займають площу 470,2 тис. га. Більшу частину територій займає рілля, що являє собою найвищий ступінь антропогенних змін і **не є об'єктом екомережі**. Дані землі займають 199,8 тис. га [10].

Під багаторічними насадженнями зайнято 26,8 тис. га. Це сади (20,4 тис. га), виноградники (5,9 тис. га) та інші насадження. Значна частина даних насаджень в останні роки не доглянута, заросла дикорослими чагарниками і може бути прирівняна до лісової та чагарникової рослинності, є місцем концентрації і переховування фауни. Це найбільш актуально для виноградників, які зберігають за собою площі, відповідно до статистичної звітності, але ці площі фактично, у переважній більшості є чагарниками або молодим та середньовіковим грабовим, грабово-березовим, акацієвим лісом.

Сіножаті на території Закарпатської області займають площі 94,7 тис. га, пасовища 130,3 тис. га. Переважна більшість цих угідь, через значну заселеність регіону, значно трансформована, флористичний та фауністичний склад суттєво збіднений.

Розподіл елементів екологічної мережі Закарпатської області за площами згідно форми «6-Зем»

Елементи екологічної мережі району	Площі (тис. га)	Примітки
Заповідні території	176,7	ключові
Землі водного фонду, в т.ч. відкриті води	18,4	сполучні
Лісові землі в т.ч. лісовкриті площі	723,9	158,5 ключові 411,3 сполучні 154,1 буферні
Землі рекреаційного призначення	9,8	буферні
Землі сільськогосподарського призначення в т.ч. рілля	470,2	Не є елементом Буферні
багаторічні насадження	199,8	Буферні (сполучні)
пасовища	26,8	7,2 ключові
сіножаті	130,3	буферні
Інші природні території та об'єкти	94,7	відновлювані
	14,8	

4. Відновлювані території

Інші природні території та об'єкти (кам'яні розсипи, піски, солончаки, деградовані землі, земельні ділянки, в межах яких є природні об'єкти, що мають особливу природну цінність).

Дана категорія земель займає 14,8 тис. га [10]. Це яри, еродовані схили пагорбів, скельні виходи, піски, старі, не діючі та діючі кар'єри, відвали. Дані землі потребують вжиття заходів по набуттю ними первинного стану, відновлення рослинного покриву та тваринного населення.

Дані зведені у таблиці.

1. Екологічний паспорт Закарпатської області, затверджений Держуправлінням охорони навколишнього природного середовища в Закарпатській області у 2009 р.
2. Закон України «Про екологічну мережу України»
3. Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки».
4. Звіти про виконання природоохоронного заходу «Розробка проекту екомережі Закарпатської області» для районів Закарпатської області.
5. Кічура А.В., Кічура В.П. Природно-заповідний фонд, як важлива складова формування екологічної мережі // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. – С 141-143.
6. Кічура А.В., Кічура В.П. Особливості формування регіональної екологічної мережі Закарпаття // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. – С 162-165.
7. Кіш Р., Проць Б., Поляновський А., Башта Т.-А., Вовк О., Годунько Р., Данилик І., Дрешер А., Луговой О., Мателешко

- О., Мигаль А., Мірутенко В., Моунфорд О., Орлов О., Попов С., Потіш Л., Різун В., Сабодш В., Ямелинець Т. Регіональний ландшафтний парк „Притисянський” – збереження природної спадщини рівнинного Закарпаття.- Ужгород: Мистецька лінія, 2009.- 20 с.
8. Попович С.Ю. Основні структурні елементи Карпатської екологічної мережі // Заповідна справа в Україні.- Том 13, випуск 1-2.- 2007.
9. Браславець В.В., Гайдур М.І., Гамор Ф.Д., Копач В.О., Мигаль А.В., Погорелов А.В., Поп С.С., Поляновський А.О., Потіш Л.А., Радик В.І., Турис Е.В., Тюх Ю.Ю., Шароді В.В. Природно-заповідний фонд Закарпатської області (Заг. ред.: С.С. Поп).- Ужгород: Карпати, 2011.- 256 с.
10. Форма статистичної звітності 6-Зем Закарпатської області.
11. Шеляг-Сосонко Ю. Р., Гродзинский М.Д., Романенко В.Д. Концепция, методы и критерии создания экосети Украины.- Киев: Фитосоциоцентр, 2004.- 144 с.

Отримано: 8 липня 2014 р.

Прийнято до друку: 9 вересня 2014 р.